

УДК 343.3

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФІКСАЦІЇ ВОЄННИХ ЕКОЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

К. Є. Веремчук

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, група ПР-21,
навчально-науковий інститут права

Науковий керівник – к.ю.н., доцент О. М. Швець

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

В статті досліджено теоретичний аспект поняття екозлочин, наведена їх класифікація зі сталими прикладами повномасштабного російського вторгнення для українського довкілля. Визначено відсутність в Україні єдиного механізму фіксації екологічних злочинів та наголошено на необхідності його напрацювання із врахуванням міжнародного контексту.

Ключові слова: екозлочин, військова агресія, фіксація, наслідок, шкода, навколишнє середовище, відповідальність, відшкодування.

The article examines the theoretical aspect of the concept of ecocrime, provides their detailed classification with constant examples of full-scale Russian invasion of the Ukrainian environment. Absence is certain in Ukraine of only mechanism of fixing of ecological crimes and it is marked the necessity of his work with taking into account of international context.

Keywords: ecological crime, military aggression, fixing, consequence, harm, environment, responsibility, compensation.

Сучасний світ стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними із забрудненням довкілля, виснаженням природних ресурсів та втратою біорізноманіття. Яскравим прикладом цьому є повномасштабне вторгнення Росії в Україну, в контексті якого поняття екозлочинів набуває все більшого значення як частина боротьби за екологічну безпеку та збереження природи. Злочин – це суспільно небезпечне діяння, яке протирічить всім соціальним нормам та за своєю сутністю направлене на завдання шкоди соціуму, тоді екозлочин – це будь-які незаконні дії, спрямовані на пошкодження або знищення навколишнього середовища, порушення екологічних законів та норм, що призводять до серйозних наслідків для природи, людського здоров'я та економіки.

Під час написання цієї статті нами було розглянуто та проаналізовано праці наступних авторів: Архипов О. А., Борщевська О. М., Вагалюк Л. В., Власюк Н. М., Совгіра С. В., Токарчук Д. М та ін.

Аналізуючи поняття «екологічний злочин» у трактуванні наукової спільноти, ми підсумували, що його наповнення має різний зміст визначення залежно від спрямування наукового дослідження, і наразі не існує єдиного загальноприйнятого поняття. Зазвичай, автори різних робіт роблять висновки щодо даного терміна, не розкриваючи його суті. Очевидно, що це обумовлюється відсутністю чіткого нормативного визначення зазначеного поняття.

Типовими є твердження, що «екологічні злочини – це злочини, що піддають серйозному ризику суспільство та довкілля». Деякі дослідники намагалися розкрити зміст терміна, базуючись на громадській думці. Так, в ході опитування, проведеного в 1984 році на всій території США, було запропоновано класифікувати суспільні злочини у порядку зменшення їх небезпеки [1]. Отриманий результат свідчить, що екологічні злочини знаходяться на сьомому місці, водночас як контрабанда героїну і армійські грабежі

розташувалися вище в рейтингу. За результатами опитування виявлено, що респонденти, коли йдеться про екологічні злочини, сприймали їх як забруднення атмосфери і водних ресурсів хімічними реагентами, але не розглядали їх як загрозу рослинному та тваринному світові та іншим аспектам. Ми погоджуємось із думкою громадськості, яку у своїй праці навела Совгіра С. В., оскільки визначення екологічного злочину не може охоплювати один чи декілька об'єктів, ураження екосистеми завжди тягне за собою набагато більші масштаби.

Під час дослідження були використані наступні теоретичні та практичні методи наукових досліджень: хронологічний, системний аналіз, узагальнення.

Мета статті полягає у дослідженні сутності екологічних злочинів, які мають місце в Україні у зв'язку із воєнними діями, а також приверненні уваги до необхідності систематизації сил та засобів їх фіксації.

Вчинення екологічних злочинів «викликає погіршення якості середовища існування людини, що веде до зниження тривалості життя, збільшення захворюваності, смертності й ослаблення генофонду населення; до утворення зон екологічного неблагополуччя та лиха; деградації поновлюваних природних ресурсів (родючих ґрунтів, лісових ресурсів та ін.); виснаження непоновлюваних природних ресурсів (мінеральної сировини, вуглеводневих енергоносіїв); зростання ризику великих техногенних катастроф; погіршення якості поверхневих та підземних вод, прибережних вод морів; до поширення радіоактивного забруднення; до забруднення повітряного басейну і небезпечної зміни клімату; небезпечного забруднення продуктів харчування, а також до зростання соціальної напруженості в результаті несприятливої екологічної обстановки» [2, С. 109].

Вчинення екозлочинів тягне за собою застосування суворої відповідальності відповідно до норм кримінального законодавства як в Україні зокрема, так і в світі загалом. З метою правомірного застосування відповідальності у сфері екологічних правопорушень закон вимагає встановлення чіткого зв'язку між вчиненим порушенням і негативними наслідками для навколишнього природного середовища. Свідчення завершення злочину вважається достатнім лише у випадку виникнення конкретних негативних наслідків у результаті вчинених дій. Особливо важливо, на нашу думку, є ототожнення наслідків воєнних дій, що мають негативний вплив на довкілля та доведення наявності та складу злочину в кожному конкретному випадку.

Розпочата 24 лютого 2022 року повномасштабна війна Росії порушує всі міжнародні стандарти охорони природи, сталого розвитку, гуманітарного права, основних норм моралі та принципів людського співіснування. Бойові дії на території Чернігівської, Сумської, Харківської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Донецької, Луганської та Київської областей уже сьогодні мають серйозні екологічні наслідки. Серед них хімічне та радіаційне забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунтів, підтоплення та виведення з ладу значних площ сільськогосподарських угідь, втрата лісових масивів та шкода об'єктам природно-заповідного фонду. Довкілля залишається непоміченою жертвою війни.

Руйнування об'єктів металургійної та хімічної промисловості створює підвищену небезпеку, призводить до вибухів складів та сховищ токсичних або сильнодіючих отруйних речовин, що потрапляють у навколишнє середовище. Пошкодження таких промислових гігантів, як Азовсталь, Авдіївський коксохімічний завод, Лисичанський нафтопереробний завод, Сумхімпром та ін., створює серйозну загрозу для довкілля.

Екологічні злочини включають в себе широкий спектр порушень, таких як екоцид, забруднення водних, повітряних та ґрунтових ресурсів, а також знищення та пошкодження рослинного і тваринного світу. До переліку таких правопорушень входить також незаконне мисливство, заготівля водяних рослин і тварин, порушення правил охорони навколишнього природного середовища під час виконання робіт, а також порушення правил обігу екологічно небезпечних речовин та відходів.

15 листопада 2023 року під час саміту G20 в Індонезії президент України Володимир Зеленський назвав розв'язану Росією війну екоцидом та підкреслив, що це виклик не лише для нашої держави, а для всього світу [3].

Вразливими з погляду екологічної безпеки в умовах воєнних дій є стратегічні об'єкти, які піддаються цілеспрямованим обстрілам та стають джерелом підвищеної техногенної небезпеки. До таких об'єктів належать насамперед сховища паливно-мастильних матеріалів. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, протягом першого місяця війни пошкоджено більше шістдесяті нафтобаз та інших сховищ паливно-мастильних матеріалів у більшості областей України. Токсичні продукти від відкритого горіння стали джерелом забруднення навколишнього середовища. З початку повномасштабного вторгнення російські атаки на нафтосховища завдали шкоди атмосферному повітрю України на 49,3 млрд грн [4].

Особливо небезпечним з погляду екології є використання різного типу зброї. Вибухи та згоряння боєприпасів призводять до численних лісових пожеж, що призводить до втрат лісових масивів та лісозахисних насаджень у регіонах. Наприклад, через цілеспрямовані ворожі обстріли реактивною артилерією в березні 2022 року в західній частині Чорнобильської зони вогонь охопив понад 7600 га території. Загалом впродовж півроку повномасштабної війни втрати лісів в Україні внаслідок обстрілів склали 3 млн га.

Вагоме занепокоєння викликає застосування такого забороненого озброєння, як фосфорні бомби. Фосфорні бомби у воєнний час не лише виявляються екстремально небезпечним військовим знаряддям, але також стають джерелом серйозних екологічних проблем. Останнім часом Російська Федерація стала об'єктом обурення світової громадськості через використання фосфорних бомб під час повномасштабної війни в Україні. Фосфорні бомби відомі своєю здатністю до спалювання вогнестійких матеріалів, включаючи живу тканину. Коли ці бомби падають на землю, вони вибухають, створюючи інтенсивний вогонь та велику кількість диму, що має серйозний вплив на довкілля. Дим від фосфорних бомб може містити токсичні речовини, такі як фосфорний пентаоксид, що, взаємодіючи з атмосферними компонентами, утворює кислотний дощ. Це може призвести до забруднення водних джерел, повітря, ґрунтів та викликати масштабне вимирання різноманітних видів рослин і тварин.

Важливо відзначити, що використання фосфорних бомб порушує Женевську конвенцію 1949 року, яка забороняє застосування певного виду зброї, включаючи фосфорні боєприпаси, навіть у воєнний час. Саме через їхню агресивність та високу температуру фосфорні бомби були визнані небезпечними, і їх використання було обмежено. Незважаючи на ці заборони, російські окупанти продовжують використовувати фосфорні бомби в Україні. Це не лише порушує міжнародні стандарти, але й спричиняє серйозні загрози життю та здоров'ю людей, а також природному середовищу [5].

14 березня 2022 року світ збудив шок щодо захоплення росіянами Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій. Окупанти зірвали частину боєприпасів на майданчику захопленої ЗАЕС – найбільшого ядерного об'єкта в Європі та третьої атомної електростанції у світі за потужністю. На сьогодні ЗАЕС перебуває під контролем української влади, але ситуація на ЗАЕС, яка перебуває під контролем окупантів, залишається загрозовою для світової радіаційної безпеки.

Серйозна увага суспільства та екологів наразі звертається і на замінування територій України. За інформацією Організації Об'єднаних Націй, Україна входить до переліку країн з найбільшою проблемою мін, яка потребує негайного реагування. Відомо, що вплив вибухів на довкілля не залежить від їх мети (ураження чи знешкодження). Шкода для природи під час знешкодження нерозірваних боєприпасів нічим не менша ніж під час реальних бойових дій. Майже 200 тис. км² лісових площ потенційно потребують очищення через мінування та забруднення вибухонебезпечними залишками. У лісах переміщується важка військова

техніка, локалізуються військові підрозділи та ведуться бойові дії, що призводить до масштабного забруднення боеприпасами та мінування.

Значну загрозу війна представляє також і для об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). З початку повномасштабного вторгнення 44% площі всіх заповідників та національних парків України знаходяться на тимчасово окупованих територіях або в зоні бойових дій. Уздовж кордону і Азово-Чорноморського узбережжя розташовані цінні заповідні території, такі як Асканія-Нова, Чорноморський біосферний заповідник, об'єкти охорони ЮНЕСКО та десятки інших унікальних заповідників і національних парків. Наразі ці території поступово звільняються, а інші залишаються під окупацією, що ускладнює проведення природоохоронних заходів. Значна частина об'єктів ПЗФ, які протягом десятиліть були під охороною держави, зараз, на жаль, не мають гарантій збереження. Поза очевидними втратами, такими як людські жертви, руйнування інфраструктури та загальна деградація, російська збройна агресія в Україні призводить до катастрофічного погіршення екологічної ситуації в країні (рисунок).

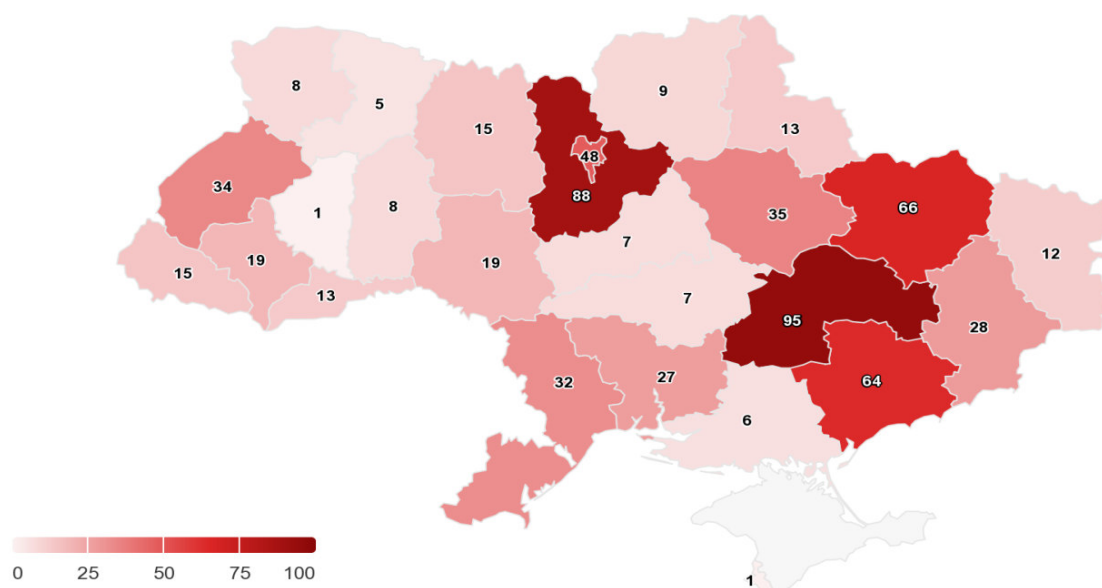

Рисунок. Екозлочини в Україні 2023
(за даними громадської екологічної організації «SaveDnipro»)

Загалом, за даними Громадського об'єднання «Екодія», станом на 10 листопада 2023 року на території України зафіксовано 685 випадків потенційної шкоди довкіллю, спричиненої російською агресією [7]. На сьогодні органи Держекоінспекції обчислили обсяг завданої війною шкоди на території України за рік. Ці цифри вражають: понад 180 тис. м² ґрунтів забруднено небезпечними речовинами; більше 2,3 млн м² земель засмічено залишками зруйнованих об'єктів та боеприпасів; 680 т нафтопродуктів згоріло під час обстрілів, забруднивши атмосферне повітря небезпечними речовинами; 23 тис. га лісів випалено внаслідок обстрілів; критичні об'єкти інфраструктури, знищено більше 7 млн м², включаючи критичні, залишки яких завдали шкоду довкіллю (Держекоінспекція, 2022). Це лише частина реальної картини збитків, які вже завдано навколишньому середовищу. Масштаб військових дій на українських територіях призводить до того, що природа не встигає самостійно відновлюватися та компенсувати руйнівні наслідки війни.

Відомо, що впродовж років війни Україною було подано кілька позовів до міжнародних судів щодо злочинів РФ на території нашої держави. Це позови до Міжнародного суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права та деяких інших [6, С. 38]. Дотепер не має жодного судового позову із вимагою компенсації за екологічні злочини та відшкодування завданої екологічної шкоди серед них. Але існує можливість, хоч і

опосередкована, оскарження у таких ситуаціях, якщо завдана шкода пов'язана з воєнними конфліктами. Ця можливість визначена Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій 1949 року (частина 3 статті 35, стаття 55), який забороняє використовувати методи або засоби ведення воєнних дій з метою завдання або передбачуваного завдання значної, тривалої та серйозної шкоди природному середовищу, що може призвести до збитків для здоров'я та виживання населення. Саме в контексті збройних конфліктів вчинення злочинів проти довкілля може розглядатись Міжнародним кримінальним судом (МКС), юрисдикція якого визначається ст. 5.1 Римського статуту [6, С. 39]. Також важливо відзначити, що міжнародною групою експертів вже розроблено концепцію доповнення Римського статуту новим самостійним злочином під назвою «Екоцид» в рамках юрисдикції Міжнародного кримінального суду (МКС). Є надія, що незабаром такі зміни будуть внесені до цього документа.

Не зважаючи на важливість ситуації, на нормативному рівні немає чітко визначених повноважень та механізмів щодо фіксації екологічних злочинів, які наразі повсякчас мають місце в Україні. Однозначно можна стверджувати, що для фіксації екозлочинів в Україні задіяні всі можливі сили та засоби. Відтак їх фіксують правоохоронні органи (зокрема прокуратура), цивільні державні установи (Держекоінспекція), а також надзвичайно активно до процесу долучається громадськість. Оскільки кінцевою метою фіксації екозлочинів є відшкодування завданих країною агресором збитків, акумуляція зафіксованої інформації має відбуватися централізовано в особі держави. Центральним органом державної влади України, який генералізує інформацію щодо екозлочинів в Україні є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. Щодо специфічної методики фіксації екозлочинів в умовах воєнного стану, то аналіз правової бази України свідчить про її відсутність. Водночас фіксування та документування екологічних злочинів в сучасних умовах здійснюється за загальноприйнятими в Україні методиками та із врахуванням стандартних екологічних показників (наприклад вміст шкідливих речовин у воді, повітрі, ґрунті тощо).

Отже, жахливі наслідки війни Росії проти України виявляються не лише в людських та економічних втратах, але й у серйозному негативному впливі на довкілля. Російська агресія призводить до цинічного руйнування природних ресурсів України та завдає небачених екологічних шкідливих дій. Обстріли нафтобаз, вибухи газопроводів, захоплення Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій – це дії, що спричиняють техногенні катастрофи, загрожуючи не лише Україні, але й всій Європі. У зоні ведення бойових дій важко надати об'єктивну оцінку екологічній ситуації, що робить прогнозування можливих заходів її виправлення складним завданням. Вищою пріоритетністю у цьому контексті є припинення війни в Україні та притягнення країни-агресора до відповідальності за скоєні злочини, включаючи ті, які стосуються порушення природоохоронного законодавства. Саме тому постійна ретельна фіксація екозлочинів та привертання до них уваги світової спільноти є запорукою не лише відшкодування завданої Україні шкоди в майбутньому, але і напрацювання механізмів фіксації екологічних злочинів, а також шляхів відновлення довкілля.

1. Совгіра С. В. Сутність поняття «екологічний злочин». 2015. URL : https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3673/1/Sovgira_Uman3.pdf (дата звернення: 03.12.2023).
2. Архипов О. М. Загальнотеоретичні проблеми системи екологічних злочинів. *Правова держава*. Одеса, 2005. № 8. С. 109–118.
3. Війна в Україні знищує ґрунти – як врятувати мертві землі. URL : <https://superagronom.com / blog/925-viyna-v-ukrayini-znischuye-grunti-yak-vryatuvati-mertvi-zemli> (дата звернення: 23.11.2023).
4. Випадки потенційної шкоди довкіллю, спричинені російською агресією. URL: <https://ecoaction.org.ua/warmap.html> (дата звернення: 25.11.2023).
5. Росія атакує Україну фосфорними бомбами: чим вони небезпечні. *Ecobusiness* : журнал. URL: <https://ecolog-ua.com/news/rosiyaatakuje-ukrayinu-fosfornymu-bombamy-chym-vony-nebezpechni> (дата звернення: 25.11.2023).
6. Малишева Н. Р. Національні та міжнародні правові механізми протидії екологічним злочинам рф в Україні. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу* : тези доповідей учасників Міжнародної науковопрактичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2022. 299 с.
7. Радіаційна загроза для Європи: у Чорнобильській зоні відчуження горить 7600 га радіаційно-забруднених лісів. URL: <https://uncg.org.ua/chornobyl/> (дата звернення: 25.11.2023).